

Hautaamistavat J.R.R. Tolkienin fantasiafiktiossa

Jyrki Korpua

Abstrakti: Hautajaiset ovat keskeinen osa normaalia elämän kiertokulkua niin reaali maailmassa kuin usein fantasiafiktiossakin. Elämä päättyy kuolemaan ja tällöin pidetään yleensä hautajaiset. Kuolemaan liittyy tapoja, jotka voivat olla uskonnollisia eli uskomusjärjestelmään pohjautuvaan elämäntapaan viittaavia. Nykyfantasian keskeisen kirjailijan J.R.R. Tolkienin teoksissa uskonnollisuus on läsnä, vaikkakin useimmin vain ohimennen vihjattuina ilmiöinä. Tolkienin maailmanrakennuksessa ja fantasian suurissa kertomuksissa uskonnot ovat sivuroolissa, esimerkiksi pieninä rukouksina tai toiveina ylemmille voimille sekä arkiseen elämään kuuluvina rituaaleina, kuten häinä ja hautajaisina.

Tässä artikkelissa tutkin Tolkienin fantasiassa kuvattuja hautaamistapoja. Vertailen niitä ja pohdin niiden yhteyksiä reaali maailmaamme. Elämän loppumisen huomioivana ja, etenkin kristillisessä kontekstissa, myös maallisen elämän päätöstä juhlistavana tapahtumana hautajaiset ovat tunteellisia ja merkittäviä. Artikkelini lähestyy kirjallisuustieteellisen lähiluvun kautta hautajaisia Tolkienin fantasiassa, erityisesti hänen tunnetuimmissa teoksissaan, *Hobitti eli sinne ja takaisin* ja *Taru sormusten herrasta*. Lisäksi hyödynnän yleisen teologian ja uskontotieteen näkökulmia hautaamisesta.

Avainsanat: J.R.R. Tolkien, fantasia, hautaaminen, *Hobitti*, *Taru sormusten herrasta*

1. Johdanto

J.R.R. Tolkien (1892–1973) on 1900-luvun keskeinen fantasiakirjailija, joka tunnetaan erityisesti teoksistaan *Hobitti eli sinne ja takaisin* (*The Hobbit, or There and Back Again*, 1937) ja *Taru sormusten herrasta* (*The Lord of the Rings*, 1954–55) sekä hänen mytologiansa yhteen kokoavasta teoksesta *Silmarillion* (*The Silmarillion*, 1977), jonka toimitti ja julkaisi postuumisti hänen poikansa Christopher Tolkien. J.R.R. Tolkienin fantasian laaja-alaisuus näkyy hänen luomassaan koherentissa fantasiamaailmassa nimeltä Eä tai (siihen sisältyvä) Arda. Tästä maailmasta tunnetaan erityisesti sen kuolevaisten asuttama osa Keski-Maa (Middle-earth), johon mainittujen keskeisten teosten tapahtumat sijoittuvat. Tolkien korosti, että vaikka hänen teoksensa sijoittuvat “kuviteltuun aikaan” – *Hobitissa* ja *Tarussa sormusten herrasta* auringon kolmannelle ajalle – ne sijoittuvat silti maantieteellisesti “meidän äitimaahamme”, kuten hän toteaa kirjeessään Rhona Bearelle vuonna 1958 (*The Letters* 283). Paikallisen etäisyyden sijasta Tolkien nosti esiin ajallisen etäisyyden meidän maailmaamme jo *Hobitti*-teoksen esipuheessa, kertoessaan Kuinka “tämä tarina kertoo kaukaisista ajoista” (5).¹ Toisaalta Tolkien korosti kirjeissään, että tämä fiktiivinen maailma on yhteydessä “meidän maailmaamme” (“the world we live”, *The Letters* 220). Tolkien siis loi fantasiakirjallisuutta omalakisesti maailmaansa, mutta näki sen olevan yhteydessä meidän lukijoiden reaaliin maailmaan (fantasian tuttuuden tunnusta, ks. esim. Ryan 51). Uskonnollisia piirteitä sisältävät tavat ja rituaalit ovat yksi tällainen maailmojen välisistä yhteyksistä muistuttava piirre ja siksi näitä yhteyksiä kannattaa tutkia.

Tolkien oli uskovainen roomalaiskatolinen ja häntä on kutsuttu osaksi 1900-luvun niin sanottua “Oxfordin kristittyjen” ryhmittymää, eli Oxfordin yliopistossa vaikuttaneita akateemisia kirjailijoita, joiden teksteissä uskonnollisilla lähtökohdilla oli merkittävä rooli (Esty 118). Tämän vuoksi etsin artikkelissani yhtäläisyyksiä kristityksi tunnetun fantasiakirjailijan luomaan maailmaan sijoittuvien hautaamistapojen ja hänen aikansa kristillisen reaaliin maailman tapojen ja rituaalien väliltä. On tunnettua – ja muun muassa virallisen elämäkerturi Humphrey Carpenterin huomioimaa – että Tolkien oli harras kristitty, jonka elämässä ja kirjallisuudessa uskonnollisuus näkyy selkeästi (39, 41, 150–1). Tolkien on itse huomauttanut teostensa olevan sisällöltään syvästi kristillisiä ja katolisia (*The Letters* 172). Tästä huolimatta keskeinen Tolkien-tutkija professori Verlyn Flieger on huomauttanut, että teoksissa ei ole nähtävissä selkeää kristillisyyttä, sillä se olisi häirinnyt fantasiamaailman rakentumista (36–7). Teokset eivät toki olekaan kristillisen myytin uudelleenkirjoituksia tai ota ainakaan suoraa kantaa kristillisiin oppeihin, kuten Tolkienin kollegan ja toisen tunnetun Oxfordin kristityn C. S. Lewisin fantastiset *Narnia*-teokset (1950–56) tekevät, mutta täysin irrallaan uskonnollisuudesta Tolkienin teokset eivät ole. Toisaalta on yksinkertaistettua väittää, että Tolkienin kirjallisuus olisi selkeän kristillistä tai että hän olisi (vain) yksiselitteisesti katolinen kristitty kirjailija (Duriez 134). Hänen teostensa aatehistoria ei ole näin yksinkertaista. Tolkienin teoksissa kristilliset ja esikristilliset tai pakanalliset ainekset sekoittuvat uutta luovaan

¹ “This is a story of long ago” (Tolkien, *The Hobbit* 28).

fiktioon; tuloksena on fantasiakirjallisuutta, jossa 1900-luvun modernit lajinäkökulmat yhdistyvät mm. antiikin ja keskiajan aatehistoriaan sekä keskiajan romanssin perinteeseen (Korpua, *The Mythopoeic Code of Tolkien* 1–4). Voidaankin ajatella, että Tolkien katsoo kotimaansa Englannin myyttiseen menneisyyteen, aikakauteen, jolloin Tom Shippeyn mukaan “esi-isät” palvoivat vielä “puita ja kiviä” (“when all our fathers worshipped stock and stones”, Shippey, *The Road to Middle-earth* 177; pakanallisista aineksista Tolkienilla, ks. myös Shippey, “Tolkien and the Appeal of Pagan” 145–60).

Ymmärrettävästi useat tutkijat ovat löytäneet Tolkienin teoksista kristillistä symboliikkaa, alluusioita ja intertekstuaalisia viittaussuhteita (ks. mm. Curry, Rutledge, Kerry). Olen myös itse aiemmissa julkaisuissani *The Mythopoeic Code of Tolkien* ja “Kristillisplatonismi J.R.R. Tolkienin fantasiassa” huomoinut, että Tolkien käyttää teoksissaan kristillistä teologiaa ja antiikin filosofiaa yhdistäviä kristillisplatonisia elementtejä, kuten *Raamatun* ja Platonin *Timaios*-dialogin maailmanluomiskuvauksia sekä näkemyksiä näkyvän (kuolevaisen) ja näkymättömän (kuolemattoman) maailman yhteyksistä ja eroavaisuuksista sekä juutalais-seemiläisen (kulttuurisen ja uskonnollisen) tradition vaikuttamaa verbaalista magiaa.

Tolkien-tutkijat ovat nähneet, että pakanallisista aineksista huolimatta Tolkien korosti *Silmarillion*-teoksessaan yksijumalaisuutta mytologioiden monijumalaisuuden sijasta ja lähensi siten teoksiaan juutalaisuuteen ja kristillisyyteen (Kocher 134–5, 146–8; Rutledge 6). Tolkienin hautauskohtauksissa on myös rituaalisia ulottuvuuksia. Uskontotieteilijä Ninian Smart onkin huomauttanut juuri käytännöllisen ja rituaalisen ulottuvuuden (“the practical and ritual dimension”) olevan näkyvin ja selkein uskonnollisuuden piirre arkielämässämme (13–4).²

2. Hautajaiset ja niiden rituaalisuus

Tolkienin teosten fiktiiviset hautajaiset ovat sekä kristillisen perinteen että pakanallisen eli esikristillisen länsimaisen historiallisen taustan vaikuttamia. Huomioin analyysissäni erityisesti *Hobitti* ja *Taru sormusten herrasta* -teoksissa kuvatut kuoleman jälkeiset ruumiiden sijoitukset ja hautaamistapahtumat. Konkreettisesti hautaaminen tarkoittaa tapahtumaa, jossa ruumiille annetaan sijoituspaikka kuoleman jälkeen. On myös huomioitava Tolkienille itselleen läheinen uskonnollisen konteksti, jossa hautaaminen usein ymmärretään “viimeiseksi siirtymäriitiksi, jossa vainaja saatetaan tästä elämästä pois” (Terkamo-Moisio np). Kyseessä voidaan siis katsoa olevan siirtymä tästä elämästä toisaalle. Uskontotieteellisesti ajatellen ihmisen elämä on täynnä siirtymäriittejä, joista hautaaminen on kronologisesti viimeinen. Kyse on siis ruumiista huolehtimisesta fyysisenä materiana, mutta

² Smart jakaa uskonnollisuuden ulottuvuudet seitsemään pääluokkaan: 1. Käytäntö ja rituaalit, 2. Kokemus ja tunne, 3. Kertomus ja myytit, 4. Oppi ja filosofia (esim. teologia), 5. Etiikka ja säädökset, 6. Yhteisöt ja instituutiot ja 7. Materiaalinen ulottuvuus, eli kuinka uskonto näkyy esim. fiktiossa ja taiteissa (11–21). Smartin jaottelu on erittäin tunnettu, mutta sitä on toisaalta myös moitittu tarkemman teorian puuttumisesta rajoja ylittävien ulottuvuuksien tarkemmassa määrittelyssä. Rituaalien keskeinen rooli uskonnoissa ja uskonnollisuudessa on kuitenkin yleisesti hyväksyttyä uskontotieteiden tutkijoiden keskuudessa (ks. Bell, *Ritual*; Grimes; Turner).

myös mahdollisen ei-fyysisen (esim. sielun) kuolemanjälkeisestä olemisesta tai “elämästä”. Tolkienin fantasiassa tällainen ajatuskulku on läsnä, sillä esimerkiksi haltioiden sielujen kuvitellaan siirtyvän Kuolemattomille maille Mandosin saleihin (“Halls of Mandos”) tai Odotuksen saleihin (“Halls of Awaiting”). Kääpiöiden sielujen kerrotaan liittyvän heidän esi-isiansä seuraan, niin ikään Odotuksen saleihin, tai syntyvän mahdollisesti myöhemmin uudelleen, kuten haltioidenkin sielut voivat tehdä (Shippey, “Tolkien and the *Beowulf*-poet” 1). Ihmisten sielujen uskotaan matkaavan pois luodusta maailmasta Ardasta, tuntemattomaan myöhempään kohtaloon, kenties luojajumala Eru Ilúvatarin luo (sielujen kuolemanjälkeisestä matkasta Tolkienilla, ks. Korpua, *The Mythopoeic Code of Tolkien* 101–8). Tolkienin teosten kuoleman jälkeisiin hautaamistapoihin liittyy selvästi toistuvia tapoja ja käytäntöjä. Rituaali tarkoittaa tässä säänneltyä mallia, jossa käytetään elkeitä, sanoja tai objekteja.³

Vaikka *Hobitti* ja *Taru sormusten herrasta* sijoittuvat fiktiiviseen, pseudokeskiaikaiseen fantasiamaailmaan, esiintyy teoksissa kuolemaan liittyviä toimintamalleja, jotka muistuttavat meidän maailmamme esikuvia. Tämän kaltaisia riittejä ja tapoja on ollut käytössä reaali maailman yhteisöillä hyvin pitkään. Kuten myyttitutkija ja uskontotieteilijä Mircea Eliade huomioi, jo alkukantaisista yhteisöistä saakka ihmiset ovat hautajaisten avulla muuttaneet kuoleman tarkoittamaan siirtymäriittä (“rite of passage”, 196). Ihminen ei “vain kuole”, vaan siirtyy jonnekin toisaalle, toiselle tasolle. Tällainen usko kannattelee niin ikään Tolkienin teosten rituaaleja. Tolkien myös selvästi huomioi reaali maailman menneisyyden rituaalit, sillä hänen fantasiansa keskeinen tavoite oli luoda mytologia, jonka hän voisi omistaa Englannin kansalle, niin että hänen fantasiamaailmansa rakentuisi kulttuurillisesti koherentiksi Englannin “myyttiseksi menneisyydeksi” (Chance 1–2; Kocher 103–4; Korpua, *The Mythopoeic Code of Tolkien* 20–1; Shippey, *The Road to Middle-earth* 343–52).

Tolkienin teoksista erottelemistani hautaamisista vastaavat Tolkienin luomia kuvitteellisia rotuja, kääpiöitä ja hobitteja, edustavat hahmot sekä teosten ihmishahmot. Näistä ihmisryhmistä Rohanin maan ihmisiä voidaan verrata meidän maailmamme historian anglosaksisiin kansoihin, sillä Tolkien itse käytti rohanilaisten sanaston ja kielen taustalla anglosaksista kieltä (*Letters* 381). Tom Shippey samaistaa Rohanin maan, eli Markin, reaali maailman Birminghamin alueen varhaiseen anglosaksiseen ”Mercian” valtakuntaan (“Tolkien and the West Midlands” 54). Rohanin lipun ja tunnusten hevossymboliikassa on yhtäläisyyksiä Oxfordin eteläpuolen ja Mercia–Wessex-rajan “White Horse of Uffingtoniin” (ibid.). Siten Shippey tulee liittäneeksi Rohanin maantieteellisesti Länsi-Midlandsiin ja Oxfordshireen, joissa Tolkien vietti merkittävän osan elämästään. Lisäksi Tolkienin rohanilaiset ovat anglosaksien tavoin pakanallinen arojen kansa, joka arvostaa kunniaa, sotataitoja sekä hevosiaan.

Toinen keskeinen ihmisryhmä on Númenorin korkeaihmissien jälkeläiset, jotka myöhemmin asuttavat Keski-Maan Gondorin ja Arnorin valtakuntia. *Tarun sormusten herrasta* osassa “Kuninkaan paluu” pohjoisen jo

³ “A ritual is a stereotyped sequence of activities involving gestures, words, and objects, performed in a sequestered place, and designed to influence preter-natural entities or forces on behalf of the actors’ goals and interests” (Turner 1100).

tuhoutuneen Arnorin valtakunnan kuninkaiden viimeinen perillinen Aragorn yhdistää valtakunnat, ja hänet kruunataan Gondorin ja Arnorin yhteiseksi kuninkaaksi. Rohanilaisten tavoin gondorilaisille ja númenorilaisille voidaan löytää tosimaailman vertauskohtia. *Tarussa sormusten herrasta* Gondorin ihmiset palsamoivat ruumiita ja säilyttävät kuolleet kuninkaansa suurissa hautaholveissa (“Houses of Death”), kuin säilyttääkseen heidän muotonsa ja muistonsa (740). Gondorilaisten tapoja voidaan verrata muinaisten egyptiläisten hautaamistapaan, vaikka toisaalta palsamointia harrastettiin myös Englannin alueella jo varhain (Litten). Tolkien vertasi kirjeissään gondorilaisten (eli Keski-Maahan asettuneiden númenorilaisten korkeahmisten etelävaltakunnan) sekä pohjoisvaltakunnan arnorilaisten pukeutumista, koristautumista ja tapoja muinaiseen Egyptiin (*Letters* 281). Toisaalta Tolkien huomioi, että númenorilaiset olivat kuin egyptiläisiä monumentaalisuudeltaan, mutta kuin heprealaisia (“Hebraic”) jyrkän monoteistiseltä teologialtaan (ibid.). Muinaiset númenorilaiset kieltäytyivätkin Tolkienin fantasiassa palvomasta mitään olentoja, eikä heillä ollut alun perin uskonnollisia rituaaleja (*Letters* 155–6). Toisaalta uskonto ei ollut heille täysin vierasta, sillä Tolkienin postuumissa kokoelmateoksessa *Númenorin tuho* huomioidaan, että Númenorissa sijaitsi Meneltarman korkea vuori, joka oli pyhitetty luojajumala Eru Ilúvatarin palvomiseen (49). Lisäksi pahuuteen kääntyneet “mustat númenorilaiset” palvoivat Sauronia, kuolemaa ja yötä sekä rakensivat palvonta-alttareita Sauronille (Tolkien, *Letters* 205–6; ks. myös Rutledge 6–7). Myöhemmin, *Tarun sormusten herrasta* Gondorissa, egyptiläistyylliset hautajaisrituaalit ja monumentaalisuus ovat säilyneet jäänteinä varhaisemmasta, jo kadonneesta Númenorin valtakunnasta (tuhoutuneesta Númenorin valtakunnasta ja sen teologiasta, ks. Korpua, *The Mythopoeic Code of Tolkien* 149–53).

Tolkienin hautajaiskuvauksissa yhdistyvät erityisesti yhteisöllisyys ja symbolinen merkitsevyys. Yhtäältä ympäröivä surevien yhteisö on tärkeä, mutta toisaalta tapahtumissa korostuu yksilöllisyys, jota rituaalitutkija Matthew Engelke painottaa myös puhuessaan sekä uskonnollisten että uskonnottomien hautajaisten nykyisistä rituaaleista (229). Myöskään Tolkienin kuvaamissa hautajaisissa ei sinänsä ole läsnä formaalista uskontoa. Siirtymä on tässä tapauksessa kuin muodonmuutos, metamorfoosi: muutos “elävästä” entiteetistä “kuolleeksi” (ks. Romanoff). Tämän lisäksi Tolkienin teosten hautajaisrituaaleissa toistuvat piirteet, joita on nähtävissä myös meidän reaali maailmamme hautajaisissa, mukaan lukien suremisen muodollisuudet (“formalities of mourning”, Bell, “Ritual, Change, and Changing Rituals” 33) ja hautajaisrituaaliin liittyvät symboliset eleet (“symbolic gestures”, Grimes 20). Seuraavaksi käsittelen hautaamistapoja yksittäin ja puran yksityiskohtaisemmin näitä muodollisuuksia ja eleitä.

3. Kääpiöiden hautajaiset ja haudat

Alun perin lapsille suunnatussa ja suurelta osin kevyen satumaisessa teoksessa *Hobitti* on vain yhdet hautajaiset. Kääpiöiden ryhmä hautaa johtajansa ja myöhemmän (lyhytaikaisen) Ereborin valtiaan Thorin Tammikilven tämän kuoltua Viiden armeijan taistelussa sankarillisesti, vihollistensa surmaamana. Teologisesti huomioitava tapahtuma sijoittuu kertomukseen juuri ennen

Thorinin kuolemaa ja hautajaisia, kun hän ehtii tavata vielä kertaalleen teoksen päähenkilön, hobitti Bilbo Reppulin, ja katua menneitä tekojaan. Vaikuttavassa kohtauksessa näkyy selvästi kristillisen teologian näkökulma katumukseen (lat. *contritio*) ja sen mahdollistamaan armon käsitteeseen (lat. *gratia*), sillä Bilbo antaa Thorinille anteeksi tämän teot ja sanat ennen tämän kuolemaa. Lisäksi läsnä on Thorinin usko kuolemanjälkeiseen elämään (teologiassa kr. *zōē aiōnios*, “ikuinen elämä”):

Teltassa makasi Thorin Tammikilpi monesta paikkaa haavoittuneena, ja maassa hänen vieressään lojui nyt sotisopa ja tylsynyt kirves. Hän katsoi ylös kun Bilbo tuli hänen viereensä.

“Hyvästi, hyvä voro”, hän sanoi. “Minä menen nyt odotuksen saleihin istuakseni isieni rinnalla kunnes maailma tehdään uudeksi. Koska nyt jätän kaiken kullan ja hopean ja menen sinne missä sillä ei ole arvoa, tahdon erota sinusta ystäväni ja otan takaisin sanani ja tekoni Vuoren portilla.” (Tolkien, *Hobitti* 292)⁴

Thorin pyytää anteeksi ja saa Bilbolta anteeksiannon. Vaikka katumus, anteeksipyytely ennen kuolemaa, armon toive ja usko uuteen elämään kuoleman jälkeen eivät kuulu vain kristilliseen näkökulmaan, vaan ovat varsin yleismaailmallisia, voidaan tätä kohtausta pohtia suhteessa Tolkienin omaan kristilliseen taustaan ja teologiseen näkökulmaan. Fleming Rutledge on todennut tämän muistuttavan etenkin *Raamatun* Paavalin kirjeissä käsiteltyä anteeksiannon ja sitä kautta saadun armon tuomaa (sielun ja persoonan) uudelleenarviointia (kr. *logizomai*, 44). Thorin Tammikilpi saa siis sielulleen anteeksiannon kuollessaan. Katolisessa teologiassa puhutaan katumuksen sakramentista eli kuoleman lähestyessä tehtävästä synnintunnustuksesta ja sitä seuraavasta synninpäästöstä (McNamara). Antaessaan Thorinille anteeksi Bilbo toimii ikään kuin hänen rippinsä (*confessio*) vastaanottajana. Tällaista teologista tausta-ajatusta useat teosta lukevat tuskin huomioivat, mutta kuolemaa edeltävän katumuksen ja anteeksiannon teema on Tolkienilla toistuva ja esiintyy myöhemmin myös *Tarussa sormusten herrasta*, kohtauksessa, jossa Boromir kuolee (ks. luku 5 tässä artikkelissa). Thorin huomioi ennen kuolemaansa myös raamatullisen näkemyksen siitä, ettei kuollut voi ottaa omaisuuttaan mukaansa siirtyessään “seuraavaan paikkaan” (Psalm. 49:18, Saar. 2:15, Saar. 5:14–15, Matt. 5:19–21). Näin kääpiöille tärkeät rikkauudet menettävät Thorinin mukaan merkityksensä kuolemassa.

Thorinin kuolemaa seuraavat hautajaiset. Tolkienin kääpiöt ovat kansaa, joka asuu vuorten alla, kaivaa kivistä esiin metalleja sekä valmistaa ja arvostaa hienoja aseita. Näin ollen Thorinin hautapaikassa näkyy valittujen aarteiden kautta hänen asemansa sekä hänen kansansa rakkaus vuoreen ja kiveen:

He hautasivat Thorinin syvälle Vuoren alle ja Bard asetti Arkkikiven hänen rinnalleen.

⁴ “There indeed lay Thorin Oakenshield, wounded with many wounds, and his rent armour and notched axe were cast upon the floor. He looked up as Bilbo came beside him. “Farewell, good thief,” he said. “I go now to halls of waiting to sit beside my fathers, until the world renewed. Since I leave now all gold and silver, and go where it is of little worth, I wish to part in friendship from you, and I would take back my words and deeds at the Gate.” (Tolkien, *The Hobbit* 235)

“Olkoon siinä kunnes Vuori sortuu!”, hän sanoi. “Tuokoon hyvää onnea kaikelle hänen heimolleen joka täällä tästälähin asuu!”

Hänen haudalleen haltiakuningas laski Orkristin, haltiamiekan
Laulussa kerrotaan että se hohti pimeässä aina milloin vihollinen lähestyi ja että kääpiöiden linnoitukseen ei voinut kukaan yllättäen hyökätä. (Tolkien, *Hobitti* 294)⁵

Thorinin ruumis on kohtauksessa haudattu sijaintiin, jolla on merkitystä hänen kansalleen, sillä hänen hautansa varoittaa (tarinan mukaan) mahdollisesta uhasta. Tärkeän sijainnin valitseminen oli tyypillistä esimerkiksi vanhoissa Brittein saarten hautajaistavoissa, joiden mukaan rikkaat haudattiin yksilö- tai perhehautoihin keskeisille ja mahtipontisille sijoituspaikoille ja köyhät yhteishautoihin (ks. Litten).

Kohtauksessa Thorinin ruumis sijoitetaan syvälle Ereborin vuoren sisään, hänen itsensä ja hänen esi-isiensä kotiin. Mircea Eliade kutsuu tällaista rituaalia “paluiksi maahan” (“returning to the Earth”) ja paluiksi “kotoisaan maaperään” (“native soil”, 140, 144). Eliaden mukaan omaan maahan palauttaminen on symbolinen siirtymäriitti, jota ihmiskunta on toteuttanut ammoisista ajoista, aina tuntemattomasta esikirjallisesta menneisyydestämme saakka. Maahan palaamisen teologinen sanoma on näkyvissä myös *Raamatun* katkelmissa (1. Moos. 3:19, Saar. 3:20) ja kaikuu anglikaanisten ja luterilaisten hautajaiskaavojen “maasta sinä olet tullut” -lauseessa, joka esimerkiksi Suomessa noudattaa 1. Mooseksen kirjan varhaisempien suomennosten sanamuotoa (Korpua, *Alussa oli Sana* 45–6).

Thorinin fyysinen ruumis on nyt symbolisesti palautettu hänen ammoiseen kotiinsa Ereboriin, mutta hänen oman ajatuskulkunsa mukaan hänen (aineeton) sielunsa on siirtynyt Odotuksen saleihin. Tämä jälkimmäinen siirtymä heijastaa yhtäältä kristittyjen uskoa kuolemanjälkeiseen, mutta mahdollisesti myös kelttiläisen mytologian “toiseen maailmaan” (“Otherworld”) siirtymistä. Verlyn Flieger on todennut kelttiläisen mytologian “toisen maailman” toistuvan Tolkienin teoksissa sekä meidän ulottumattomissamme olevana kuolleiden maana että etäisenä lumottuna valtakuntana (123). Toisaalta Thorinin mainitsemat Odotuksen salit voisivat viitata myös skandinaavisen mytologian jumalten maassa Asgardissa sijaitsevaan Valhallaan (*Valhöll*), “kaatuneiden soturien saliin”, jossa sankarivainajat saavat asua kuolemansa jälkeen. Tolkien otti Hobitin kääpiöiden ja Gandalfin nimet skandinaavien *Edda*-runoelman kääpiöiden nimistä, joten tämäkin etäinen viittaus Valhallaan olisi täysin mahdollinen.

Thorinin hautaamisessa on muitakin yhteyksiä sekä tunnettuun historiaan että uskonnollisiin traditioihimme. Myös meidän maailmamme varhaisissa hautaamisissa on ollut tyypillistä sijoittaa hautaan tai sen lähetyville objekteja, esimerkiksi kypäriä, miekkoja, haarniskoja, ja muita sotavarustuksia (Daniell 188). Tällaiset sotavarustuksien sijoitukset ovat tunnettuja eri puolilla maailmaa, laajalti juuri Pohjoismaissa ja Brittein saarilla

⁵ “They buried Thorin deep beneath the Mountain, and Bard laid the Arkenstone upon his breast. “There let it lie till the Mountain falls!” he said. “May it bring good fortune to all his folk that dwell here after! Upon his tomb the Elvenking laid Orcrist, the elvish sword that had been taken from Thorin in captivity. It is said in songs that it gleamed ever in the dark if foes approached, and the fortress of the dwarves could not be taken by surprise.” (Tolkien, *The Hobbit* 237)

(ks. Lund). Hautaan lasketut arvoesineet – Thorinin tapauksessa suuri jalokivi Arkkikivi sekä miekkansa Orkrist – ovat siirtymäobjekteja (*transitional objects*), joilla on symbolinen arvo siirtymässä menneen ja tulevan maailman välillä. Tällaisia esineitä on sijoitettu hautoihin joko muistoesineinä tai ne on tarkoitettu edesmenneen käytettäväksi hänen kuolemanjälkeisessä uudessa elämässään. Siirtymäobjekteina hautaan lasketut esineet muuttuvat kansalle pyhiksi, sillä rituaalin myötä niihin manifestoituu pyhyiden vaikutusta ja merkittävyyttä (ks. Eliade 14).

Tarussa sormusten herrasta hautajaisia ja kuolemanjälkeisiä ruumiiden sijoituksia on useampia. Teoksen ainoa kääpiöhauta, ryhmänsä johtajan Balinin hauta, osoittaa Thorinin haudan tavoin yksilön merkitystä. Se kohdataan Moriassa, joka on kääpiöiden tuolloin jo hylätty valtakunta syvällä vuoren sisällä. Kuten kuolleen korkea asema vaatii, myös Balinin hauta on mahtipontinen. Se sijaitsee hänen omassa salissaan ja on omistettu symboliseksi tilaksi jälkeen jääville sukupolville:

Kammiota valaisi avara kanava, joka sijaitsi korkealla itäseinämässä; se vei viistosti ylöspäin ja kaukana yläpuolellaan he näkivät pienen nelikulmaisen täplän sinistä taivasta. Kanavan valo osui suoraan huoneen keskellä olevaan pöytään: se oli yksi ainoa pitkänomainen möhkäle, noin kyynärän korkuinen, ja sen päälle oli asetettu suuri valkoinen kivilaatta.

. . . Laattaa oli kaiverrettu syvät riimut: . . . “Tähän on kirjoitettu ihmisten ja kääpiöiden kielillä: BALIN FUNDININ POIKA MORIAN RUHTINAS.” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 284)⁶

Balin jää *Tarussa sormusten herrasta* taustahahmoksi, joka mainitaan vain silloin, kun puhutaan hänen matkastaan Moriaan ja kyseisen luolaston epätoivoiseksi katsotusta takaisinvaltaamisyrityksestä. *Hobitissa* hän on kuitenkin yksi teoksen päähenkilön Bilbo Reppulin matkakumppaneista. *Tarun sormusten herrasta* keskeinen hobittihahmo Frodo Reppuli on Bilbon ottopoika ja kaukainen biologinen serkku,⁷ vaikka hän kylläkin kutsuu Bilboa enokseen/sedäkseen (“uncle”). Frodo muistelee Bilbon ja Balinin yhteisiä seikkailuita ja on surullinen Balinin haudalla (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 285). Hautojen keskeisiä merkityksiä on, että niiden äärellä voidaan osoittaa tunteita, ja haudat voidaan kokea yhteisöjen tai yksilöiden tasolla merkittäviksi. Ne ovat muistamisen ja kunnioittamisen paikkoja jälkeen jääneille eli eläville. *Raamatustakin* löytyy useita viittauksia, joissa hauta on erityisesti muistamisen paikka ja symboli edesmenneen kunnioitukselle: esimerkkeinä mainittakoon patsas, jonka Raakelin mies Jaakob asetti hänen

⁶ “The chamber was lit by a wide shaft high in the further eastern wall; it slanted upwards and, far above, a small square patch of blue sky could be seen. The light of the shaft fell directly on a table in the middle of the room: a single oblong block, about two feet high, upon which was laid a great slab of white stone. . . . On the slab runes were deeply graven: . . . ‘Here is written in tongues of Men and Dwarves: Balin Son of Fundin Lord of Moria’.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 311–2)

⁷ Frodon isä Drogo Reppuli on Bilbon etäinen pikkuserkku isän puolelta, sillä heillä on yhteinen isoisosa Balbo Reppuli. Frodon äiti Esikko (alun perin Primula) Rankkibuk on Bilbon serkku äidin puolelta, sillä heidän äitinsä Belladonna ja Mirabella Tuk ovat sisaruksia ja Tukin maan johtajan Gerontius “Vanha” Tukin lapsia. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 936–7). Näin Frodo on englantilaisittain Bilbon tuplaserkku eli sekä “first cousin” äidin puolelta että “second cousin” isän puolelta.

haudalleen (1. Moos. 35:20), ja Nehemian esi-isien kunnioitetut haudat (Neh.2:5). Toisaalta liian suureellinen hautapaikka voi *Raamatussa* olla myös ylimielisyyden symboli, kuten Absalomien muistomerkki Kuninkaanlaaksossa (2. Sam. 18:18), jonka kaltaisia Jesaja paheksuu ylpeilyksi (Jes. 22:16). Balinin hauta ei ole erityisen mahtipontinen, vaan sangen yksinkertainen ja arvokas, mutta kuitenkin paikalle saapunutta Frodoa herkistävä.

4. Hobittien hautaaminen

Kuten reaali maailmassa, hautaaminen on Tolkienin fantasiafiktiossa siis sekä siirtymä elämästä kuolemaan että toimi joka tekee haudan sijainnista merkityksellisen jälkipolville. Osoituksena tästä teoksissa esiintyy hautakumpuja, kuolleiden saleja ja hautapaaseja, jotka osoittavat merkityksellisyttä. Christopher Daniell on huomionut, että Englannissa – Tolkienin omassa kotimaassa – hautakummut olivat tyypillisiä ruumiiden sijoituspaikkoja jo keskiajalla ja tätäkin aiemmin (144–6). Ne ovat siis Tolkienille tuttuja menneisyyden hautamuodostelmia. Ensimmäinen hautakumpujen kuvaus *Tarussa sormusten herrasta* sijoittuu jo teoksen alkupuolelle, kun hobittien joukko – Frodo, Sam, Pippin ja Merri – kulkevat ihmisten vanhojen hautakumpujen ohitse: “Hän [Frodo] käänsi katseensa itään ja huomasi että sillä puolella kukkulat olivat korkeampia; ne katsoivat alas heihin; jokaista kruunasi vihreä kumpu ja toisten huipulla oli kiviä jotka sojottivat ilmaan kuin rosoiset hampaat vihreistä ikenistä” (129).⁸ Halki teoksen käy selväksi, että tietystä vetäytyväisyydestään ja eristäytyneisyydestään⁹ huolimatta hobitit tuntevat hyvin muiden kansojen tapoja ja kulttuureja, joten niiden hautamuistomerkitkin ovat heille tuttuja. Kumpuhauta on tyypillinen hautaustapa useille Tolkienin roduille, ainakin hobiteille ja ihmisille, ja kenties myös haltioille. *Silmarillionissa* haltiakuningas Fingolfin nimittäin haudataan poikansa Turgonin toimesta kumpuun suuren kiviröykkiön alle, jonka yli yksikään vihollinen ei aikoihin uskaltanut kulkea (192).

Tarussa sormusten herrasta hobittien näkemät hautakummut ovat vuosituhansien takaisia, ja ajan myötä ne ovat muuttuneet pahoiksi. Yhdessä haudassa elää hirviömäinen olento, Haudanhaamu, joka kaappaa hobitit vangikseen ja pyrkii hautaamaan heidät rituaaliensa mukaisesti aarteiden ja aseiden ympäröimänä, kuten Thorinin kääpiöhaudan tapauksessa. Itse rituaali viittaa Tolkienin maailman vanhojen korkeaihminen eli númenorilaisten ja gondorilaisten hautajaisiin, mutta sitä ei ole alun perin tarkoitettu tehtäväksi eläville:

⁸ “. . . he turned his glance eastwards, and he saw that on that side the hills were higher and looked down upon them; and all those hills were crowned with green mounds, and on some were standing stones, pointing upwards like jagged teeth out of green gums.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 134)

⁹ *Tarussa sormusten herrasta* (6) mainitaan, että hobitit olivat vieraantuneet ihmisistä ja elivät hiljaiseen Keski-Maassa kauan ennen kuin muut edes huomasivat heitä. Toisaalta esimerkiksi Briissä hobitit ja (isot) ihmiset elävät rauhanomaista yhteiseloä teoksen tapahtumien aikaan.

He [hobitit] olivat selällään ja heidän kasvonsa näyttivät kuolonkalpeilta, ja heillä oli valkoiset vaatteet. Heidän ympärillään oli paljon aarteita, kenties kultaesineitä, vaikka tuossa valossa ne näyttivät kylmiltä ja kaikkea muuta kuin haluttavilta. Hobiteilla oli päässään otsaripa, vyötäröllään kultainen ketju ja heidän sormissaan oli sormuksia. Kunkin vieressä lepäsi miekka ja jalkopäässä kilpi. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 121)¹⁰

Kuten mainittua, arvoesineiden kanssa hautaaminen on tyypillinen reaali maailman hautajaispiirre. Myös valkoiseen kuolinvaatteeseen pukeminen on tyypillistä niin sanotuissa abrahamilaisissa uskonnoissa, eli juutalaisessa, kristityssä ja islamilaisessa perinteessä. Juutalaiset ja kristityt vainajat on perinteisesti puettu valkeaan pellava-asuun (juutalaisilla *tachrihim*), joka jäljittelee *Raamatun* Esran kirjassa mainittua valkeaa pellavaista juhla-asua (8:15). Muslimit taas puetaan yleensä pitkiin, puhtautta symboloiviin valkoisiin käärinliinoihin, *kafaaniin* (Raz np).

Tarussa sormusten herrasta Haudanhaamu on kuolleista loitsuilla herätetty epäkuollut paha henki, jonka tekemän makaaberin rituaalin tarkoitus on kaiketi uusintaa aiemmin tapahtuneita kuolinkohtauksia hänen aiemmasta elämästään. Herätessään pahasta unesta Merri kuvittelee olleensa kauan sitten tapahtuneessa väijytyksessä, saaneensa keihään rintaansa ja kuolleensa, kunnes havahtuu tästä painajaisesta todellisuuteen (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 124).

Paljon myöhemmin, teoksen loppupuolella Sam ikään kuin jäljittelee tätä Haudanhaamun hautaamisrituaalia, minkä vuoksi lukija voi olettaa, että Haudanhaamun rituaali oli kenties tuttu myös hobiteille jo entuudestaan. Heidän rituaalinsa ovat todennäköisesti ihmisten hautajaistapojen kaltaisia, sillä he ovat eläneet pitkään näiden läheisyydessä. Kohtauksessa Sam luulee Frodon menehtyneen ja sanoo: “En kai minä voi jättää Frodoa kuolleena ja hautaamatta vuorten huipulle ja lähteä kotiin” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 623).¹¹ Sam valmistelee kuolleeksi luulemansa Frodon hautaan: “minä panen tämän toisen [miekan] teidän viereen niin kuin se lepäsi hautakummussa vanhan kuninkaan vieressä; ja teillä on kaunis mithrilpaitanne, jonka vanha Bilbo-herra antoi” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 623).¹² Lopulta kuitenkin paljastuu, että Frodo ei ole kuollut, vaan tajuton, jolloin hautaaminen ei konkreettisesti toteudu.

Tarussa sormusten herrasta puhutaan yleisemmin myös hobittien hautaamistavoista, sillä Konnun viimeisessä taistelussa kuolee 19 hobittia ja 70 “roistoa” eli heidän ihmisvihollistaan. Hobitit laskevat viholliset lähistöllä olevaan hiekkakuoppaan, jota myöhemmin kutsutaan hobittien historiassa Sotamontuksi (865). Kaatuneet hobitit vuorostaan haudataan yhteiseen hautaan mäen rinteeseen, johon myöhemmin pystytetään suuri kivi ja

¹⁰ “They were on their backs, and their faces looked deathly pale; and they were clad in white. About them lay many treasures, of gold maybe, though in that light they looked cold and unlovely. On their heads were circlets, gold chains were about their waists, and on their fingers were many rings. Swords lay by their sides, and shields were at their feet.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 137)

¹¹ “Not leave Mr. Frodo dead, unburied on the top of the mountains, and go home” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 714).

¹² “I’ll put this one to lie by you, as it lay by the old king in barrow; and you’ve got your beautiful mithril coat from old Mr. Bilbo” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 714).

istutetaan puisto (865). Paikan symbolinen arvo kantaa selvästi myös tuleville sukupolville. Yhteishauta on tyypillinen reaali maailmankin varhaisemmissa kulttuureissa, esimerkiksi taisteluissa kaatuneille mutta ei niin merkittäville henkilöille (Litten).

Merkittävät hobitit saavat teoksessa näyttävämmät hautapaikat. Hobitit Merri ja Pippin haudataan Gondoriin, Minas Tirithiin, ja heidän hautojensa keskelle sijoitetaan myöhemmin yhdistyneiden Gondorin ja Arnorin kuninkaan Elessarin eli Aragornin viimeinen leposija: “Kerrotaan, että Peregrinin [Pippin] ja Meriadocin [Merri] leposijat olivat suuren kuninkaan leposijan kummankin puolen” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 934).¹³ Merrin ja Pippinin hautapaikka havainnollistaa heidän merkittävyyttään Sormuksen ritareina *Tarussa sormusten herrasta*. Tarinan kannalta tärkeissä liitteissä he saavat seikkailujensa jälkeen merkittävän aseman sekä Konnussa että ihmisten valtakunnissa, Rohanissa ja Gondorissa. Toisaalta Tolkienin hautasijasta käyttämä alkukielinen sana sänky (*bed*) on mielenkiintoinen myös tuntemiemme keskiaikaisten hautaustapojen kannalta. Etenkin Englannista on arkeologisissa tutkimuksissa löydetty merkkihenkilöitä, jotka on haudattu arvokkaihin sänkyihin, ikään kuin kuoleman sijasta haluttaisiin korostaa unta tai ikiunta (ks. Brownlee). Tolkienin (osin) pseudokeskiaikaisessa fantasiamaailmassa pyhään sänkyyn siunaaminen kuulostaa sangen sopivalta. Näiden hautojen merkitys on Gondorin ihmisille todennäköisesti symbolinen, kuten suurten henkilöiden haudoille sopii.

5. Gondorin ihmisten hautajaiset

Kuningas Elessarin eli Aragornin kuolinpaikan lisäksi *Tarussa sormusten herrasta* kuvataan useita Gondorin ihmisten eli korkeiden ihmisten kuolemia ja heidän kuolemanjälkeistä sijoitustaan. Tarkimmin kuvataan Sormuksen ritari Boromirin hautajaisia, vaikkakaan kyseessä eivät suoranaisesti ole gondorilaiset hautajaiset, sillä ne toteuttavat gondorilaisten sijasta Boromirin matkatoverit eli pohjoisen samooja-Aragorn sekä haltia ja kääpiö. On kuitenkin selvää, että Tolkienin Keski-Maassa lännen vapaat kansat eli haltiat, ihmiset ja kääpiöt (sekä hobitit) elävät eräänlaisessa yhteiskulttuurissa, jossa toisten tavat ovat hyvin muiden tiedossa. Kääpiö Gimli on Dúrinin kääpiöiden sukua ja tuntee siten sekä haltioiden että ihmisten maailmaa, vaikka ei välttämättä olekaan ollut paljoa tekemisissä näiden kanssa ennen teoksen tapahtumia. Itse hautajaisrituaaliin hän ei ota osaa yhtä aktiivisesti kuin muut. Legolas-haltia vuorostaan on sindar-haltia. Aragorn taas tuntee varmuudella hyvin sekä korkeahmisten että haltioiden tavat, sillä hän on itse pohjoisen dúnedaineja, Arnorin ja Númenorin ihmisten kuningashuoneen jälkeläisiä, mutta on kasvanut lapsuutensa ja nuoruutensa Rivendellin haltioiden, etenkin tulevan appensa Elrondin luona.

Boromirin hautajaiset ovat konkreettisimmat ja herkimvät *Tarun sormusten herrasta* hautajaisista. Boromir, Gondorin käskynhaltijan Denethorin poika, on aiemmin yrittänyt viedä Suurimman sormuksen Frodolta ja siten langennut ja pettänyt koko seurueensa, mutta juuri ennen kuolemaansa

¹³ “It is said that the beds of Meriadoc and Peregrin were set beside the bed of the great king” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 1072).

hän – *Hobitin* Thorinin tavoin – ripittäytyy pahasta teostaan Aragornille ja saa armon. Hän yrittää pelastaa kaksi hobittia, Pippinin ja Merrin, pahojen örkkien käsistä, jolloin hän saa kuolettavat vammat taistelussa. Kuollessaan hänen viimeinen tekonsa on siis pyhittänyt hänet. Aragorn kertoo Bororimille, joka epäilee epäonnistuneensa ja kuolevansa kurjana petturina, että hänen viimeiset tekonsa ovat tuoneet hänelle armon: “Sinä olet voittaja. Harvat ovat saavuttaneet sellaista voittoa. Jää rauhaan!” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 354).¹⁴ Boromir antaa Aragornille rippinsä, tunnustuksensa (*confessio*) siitä, että hän on yrittänyt ottaa Sormuksen Frodolta. Hänen katumuksensa ja viimeinen hyvä tekonsa kuitenkin tuovat hänelle sielun uudelleenarvioinnin, kuten Thorininkin tapauksessa. Rutledge huomioi kristillisin termein, että Boromir arvioidaan tämän jälkeen vanhurskaaksi (“righteous”, 145).

Boromir haudataan muinaisten viikinkien venehautaamista muistuttavassa rituaalissa, jossa saattoväki huolehtii kuolleesta:

He asettivat Boromirin keskelle venettä, jonka oli määrä kuljettaa hänet pois. Harmaan hupun ja haltiaviitan he laskostivat ja panivat hänen päänsä alle. He kammasivat hänet pitkät tumman hiuksensa ja järjestivät ne hänen hartioilleen. Lórienin kultainen vyö hohti hänen vyötäisillään. Kypärän he asettivat hänen viereensä, ja hänen syliinsä he panivat haljenneen torven sekä miekan kädensijan ja terän sirpaleet, hänen jalkoihinsa he latoivat hänen vihollistensa miekat. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 356)¹⁵

Viikinkihautajaisten tavoin Boromir haudataan omien ja vihollistensa aseiden kanssa, joskin hänen omaan asettaan ei taitettu, kuten vanhoissa viikinkisoturien hautaamistavoissa oli tyypillistä (Aannestaad 148-9). Hautajaisvene päästetään kulkemaan vapaasti, kunnes se lopulta katoaa Raurosin putoukseen:

Murhemielin he laskivat irti hautaveneen; siinä makasi Boromir levollisena ja rauhallisena ja lipui eteenpäin virran povella. Virta otti hänet ja he pitivät omaa venettä paikallaan melojen avulla. Hän ajelehti heidän ohitseensa ja hitaasti hänen veneensä erkani heistä ja kutistui tummaksi pisteeksi kultaista valoa vasten ja sitten se äkkiä katosi. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 356)¹⁶

Näissä hautajaisissa korostuu rauha, sillä Boromirin kasvot ovat levolliset ja rauhalliset. Aiemmin pitkään rauhattomuudesta ja tuskasta kansansa Gondorin ihmisten puolesta kärsinyt soturi on nyt saanut levon. Hänen

¹⁴ “No!” said Aragorn, taking his hand and kissing his brow. “You have conquered. Few have gained such a victory. Be at peace!” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 404)

¹⁵ “Now they laid Boromir in the middle of the boat that was to bear him away. The grey hood and elven-cloak they folded and placed beneath his head. They combed his long dark hair and arrayed it upon his shoulders. The golden belt of Lórien gleamed about his waist. His helm they set beside him, and across his lap they laid the cloven horn and the hilts and shards of his sword; beneath his feet they put the swords of his enemies.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 406)

¹⁶ “Sorrowfully they cast loose the funeral boat: there Boromir lay, restful, peaceful, gliding upon the bosom of the flowering water. The stream took him while they held their own boat back with paddles. He floated by them, and slowly his boat departed, waning to a dark spot against the golden light; and then suddenly it vanished.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 407)

“uhrautuvainen kuolemansa” on suonut hänelle armon, jota elämä ei ollut näyttänyt hänelle suovan (Rutledge 145).

Hautajaisissa tapahtuu vielä seuraava erityinen vaihe, jossa surijat osallistuvat tilaisuuteen. Tässä on kyse muistorituaalista, joka on yleinen myös kristillisissä hautajaisissa. Kyseessä on hautajaisiin usein kuuluva symbolinen osa, jossa surijat haluavat osoittaa kunnioitustaan kuolleelle (Grimes 20). Ensin Aragorn lausuu: “Valkoisessa tornissa häntä kaivataan. . . Mutta hän ei palaa, ei vuorilta eikä mereltä” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 357).¹⁷ Tämän jälkeen alkaa muistolaulu, jota Verlyn Flieger kutsuu Boromirin kunniaksi tehdyksi itku- tai valitusvirreksi (*lament*, 65). Muistolaulut ovat olleet vakiintunut osa hautajaisia länsimaissa, mutta myös muualla maailmassa, tuhansien vuosien ajan. Nämä ovat tuttuja reaali maailmammekin ilmiöitä, joihin teoksen lukijat voivat helposti samaistua.

Ensin Aragorn laulaa läntisestä tuulesta. Hänen jälkeensä haltia Legolas jatkaa laulua, kysyen tietoja Boromista etelätuulelta. Sitten jälleen Aragorn laulaa pohjatuulesta. Viimeisenä vielä kolmas surija Gimli, kääpiö, lausuu sanansa, mutta ei laula, toisin kuin kumppaninsa: “Jätitte minulle itätuulen”, sanoi Gimli, ‘mutta minä en sano siitä mitään’”. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 357).¹⁸ Tolkienin fantasiamaailmassa lännen vapaat kansat taistelevat idän Mordorin pahaan valtakuntaa vastaan, joten he suhtautuvat negatiivisesti itäiseen tuuleen. Tämän jälkeen hautajaiset päättyvät hiljaisuuteen.

Vastaavanlaista kunniakasta loppua ei suoda Boromirin isälle, eli Minas Tirithin ja Gondorin ihmisten valtiaalle Denethorille, sillä hän on mieleltään järkkynyt ja päättää surmata itsensä “kuin pakanakuningas” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 702). Englantilaisista vanhoista hautajaistavoista voidaan nähdä, että polttohautaamista pidettiin varhaisempana ja pakanallisena, mutta Englannissa harrastettiin jo varhain myös ruumiin palsamointia, mikä oli tyypillisempää myös Tolkienin fiktiivisen maailman gondorilaisille (Daniell 74–6, Litten). Polttohautaaminen eli kremaatio oli itse asiassa pitkään sangen vieras ja jopa vihattu tapa suurelle osalle kristikunnasta, todennäköisesti myös Tolkienille itselleen, sillä katolinen kirkko salli polttohautauksen virallisesti vasta vuonna 1963, Paavi Johannes XIII säädöksellä, Vatikaanin toisessa kirkolliskokouksessa.

Denethor ei kuitenkaan halua palsamointia; hän ei halua unenkaltaista pysähtyneisyyttä. Hän menee kaupungin kuninkaille ja käskynhaltijoille varatuille Hautaholveille ja päättää polttaa itsensä poikansa Faramirin rinnalla, jonka hän luulee kuolleen: “Parempi on palaa ennemmin kuin myöhemmin, sillä me palamme kaikki. . . . Minä menen nyt omalle roviolleni. Omalle roviolleni! Denethorille ja Faramirille ei hautaholvia. Ei hautaholvia! Ei balsamoidun kuoleman pitkää hidasta unta. Me palamme kuin pakanakuninkaat. . .” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 702).¹⁹ Kuten Pippin

¹⁷ “‘They will look for him from the White Tower,’ he said, ‘but he will not return from mountain or from sea.’” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 407)

¹⁸ “‘You left the East Wind to me,’ said Gimli, ‘but I will say naught of it.’” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 408)

¹⁹ “‘Better to burn sooner than late, for burn we must. Go back to your bonfire. . . . I will go now to my pyre. To my pyre! No tomb for Denethor and Faramir. No tomb! No long slow sleep of death embalmed. We will burn like heathen kings. . .’” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 807)

selittää velho Gandalfille: “he aikovat rakentaa rovon ja polttaa hänet [Denethor] siinä, ja Faramirin myös” (ibid. 725).²⁰

Myöhemmin Gandalf löytää Denethorin aloittamasta polttorituualiaan Hautaholveissa ja rinnastaa roviohautauksen (sekä polttoitsemurhan) pakanallisuuteen: “vain Mustan mahdin alaiset pakanakuninkaas tekivät näin, tappoivat itsensä ylpeydessään ja epätoivossaan ja murhasivat oman sukunsa vesan helpottaakseen omaa kuolemaansa” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 727).²¹ Hän pitää siis tällaista tapaa ehdottoman pahana. Hän käyttää kuolintavasta merkitsevästi ja hieman fantasiamaailmalle vieraasti sanaa “pakana” (*pagan*, lat. *paganus*), joka tarkoitti alun perin kristillisessä Roomassa “maalaisia”, eli niitä roomalaisia, jotka eivät olleet kristittyjä tai juutalaisia kuten aikansa kaupunkilaiset (“Pagan”). Katolinen kirkko huomioi nykyisessäkin katekismuksessaan, että kremaatio on sallittu vain, mikäli se ei osoita epäuskoa ylönousemukseen (5.5.2). Denethor ei selvästikään usko parempaan tulevaan, pelastukseen, tai kuolemanjälkeiseen elämään.

Denethor ei kuitenkaan onnistu polttamaan poikaansa Faramiria roviolla, mutta surmaa itsensä teatraalisesti:

Silloin Denethor hyppäsi pöydälle ja seiso siinä savukiemuroiden keskellä ja otti jalkojensa juuresta käskynhaltijasauvansa ja taittoi sen polveaan vasten. Hän heitti kappaleet tuleen, kumartui, asettui selälleen pöydälle puristaen *palantíria* [taikakiveä] molemmin käsin rintaansa vasten. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 729)²²

Käskynhaltijasauvan rikkominen voidaan samaistaa englantilaisten kuninkaallisten hautajaisten tapaan käskysauvan rikkomisesta, jossa hallintasuhde katkeaa lopullisesti sauvan katkaisemiseen (“breaking of the wand”). Rituaali nähtiin viimeksi kuningatar Elisabet II:n hautajaisissa vuonna 2022 (Belam).

Tämän jälkeen Gandalf sulkee Denethorin roviohuoneen, ikään kuin hänen haudakseen:

Gandalf käänsi katseensa surun ja kauhun vallassa ja sulki oven . . . ja muut kuulivat liekkien ahnaan pauhun sisällä. Ja sitten Denethor huusi suurella äänellä eikä enää sen jälkeen puhunut, eikä kukaan kuolevainen häntä sen jälkeen nähnyt. ‘Niin menee Denethor Ecthelionin poika’, Gandalf sanoi. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 729)²³

²⁰ “they are to to make a pyre and burn him on it, and Faramir as well” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 832).

²¹ “And only the heathen kings, under the domination of the Dark Power, did thus, slaying themselves in pride and despair, murdering their kin to ease their own death” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 835).

²² “Then Denethor leaped upon the table, and standing there wreathed in fire and smoke he took up the staff of his stewardship that lay at his feet and broke it on his knee. Casting the pieces into the blaze he bowed and laid himself on the table, clasping the *palantír* with both hands upon his breast.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 836)

²³ “Gandalf in grief and horror turned his face away and closed the door. . . . while those outside heard the greedy roaring of the fire within. And then Denethor gave a great cry, and afterwards spoke no more, nor was ever again seen by mortal me. ‘So passes Denethor, son of Ecthelion,’ said Gandalf.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 836)

Denethorin kuolema on kurja ja hänen polttoitsemurhansa on enemmänkin kopio pakanakuninkaiden epätoivoisista itsemurhista. Sen sijaan Gondorin seuraava valtiasta, myös pohjoisen Arnorin valtakunnan kuninkuuden saavuttanut Aragorn, saa kunniaakseen paljon herkemmän kuoleman ja kauniimman lopun. Tolkien kuvaa kuoleman tarkemmin teoksen loppuviitteissä, jo ennen mainintaa siitä, että hänen hautansa sijoitetaan Merrin ja Pippinin kuolinvuoteiden väliin. *Tarun sormusten herrasta* lopussa kruunatun Aragornin kuolema on peräti 122 hallintavuoden jälkeen sopuisa ja armollinen. Hän suutelee vaimonsa Arwenin kättä viimeistä kertaa ja “vaipuu uneen” (905). Kuoleman jälkeen kuninkaan asema ja menneisyys ovat symbolisia, sillä hän on toivon henkilöitymä ja pahuudesta voiton saavuttanut hahmo. Hänen haudastaan tulee kansalaisten pyhiinvaelluspaikka:

Silloin [kuolemassa] paljastui kuninkaassa suuri kauneus, niin että kaikki, jotka jälkeinpäin tulivat sinne, katsoivat häntä ihmeissään; sillä he näkivät että hänen nuoruutensa sulo, miehuuden uljuus ja iän viisautta ja kuninkaallisuus olivat sekoittuneet toisiinsa. Ja siinä hän makasi kauan ja heijasti ihmisten kuninkaitten himmentymätöntä loistoa ajalta ennen maailman särkymistä. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 905–6)²⁴

Rauhan saaneessa Boromirissa näkee hänen kuolemansa jälkeen levollisuuden. Kuolleessa kuningas Aragornissa nähdään suloa, uljautta, viisautta, ja kunniaa. Kuollut on muuttunut suhteessa elävään, mutta hänen symbolinen arvonsa on suuri jälkipolvillekin. Aragornin (todennäköisesti) nimenomaisesti palsamoitu ruumis on esimerkki myös myöhemmille henkilöille, jotka jälkeinpäin tulevat katsomaan häntä hänen kuolinvuoteelleen kuin konsanaan pyhiinvaeltajat, jotka kulkevat Vatikaanin kryptoihin katsomaan edesmenneiden Paavien kasvoja heidän kuolinnaamioissaan.

Kuninkaan puoliso, kuningatar Arwen sen sijaan vaeltaa miehensä kuoleman jälkeen pois ihmisten kuningaskunnasta ja asettuu ilmeisesti vapaaehtoisesti (ikuiseen) hautaansa Lórieniin, sukunsa haltiamajaan:

Siellä hän [Arwen] viimein mallornin lehtien varistessa kevään aattona asettui levolle Cerin Amrothiin; ja siellä kohoaa hänen vihreä hautansa aina maailman muuttumiseen saakka, kun kaikki hänen elämänsä päivät ovat unohtuneet tulevien mielestä, eivätkä elanor ja niphredil enää kuki Meren itäpuolella. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 919)²⁵

Arwenin kuolemassa on läsnä menetyksen tunne, sillä Tolkienin maailmassa haltioiden aika on ohi ja kuolevaisten ihmisten maailmanaika on koittanut. Hänen jälkeläisensä ovat tulevia Gondorin ja Arnorin kuninkaita, mutta kuningattaren oma muisto unohtuu ja hän vaipuu tuntemattomaan hautaansa ilman merkittäviä muistamisia tai siirtymärituaaleja. Toki “maahan

²⁴ “Then a great beauty was revealed in him, so that all who after came there looked on him in wonder; for they saw that the grace of his youth, and the valour of his manhood, and the wisdom and majesty of his age were blended together. And long there he lay, an image of the splendour of the Kings of Men in glory undimmed before the breaking of the world.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 1038)

²⁵ “she laid herself to rest upon Cerin Amroth; and there is her green grave, until the world is changed, and all the days of her life are utterly forgotten by men that come after, and elanor and niphredil bloom no more east of the Sea.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 835)

meneminen” ja yhtyminen *Terra Materiin*, Äiti Maahan, kuten Mircea Eliade tapahtumaa kutsuu, on läsnä myös Arwenin kuolemassa (138–40). Hän asettuu levolle maahan ja hänen hautansa on vihreä kuin vehreä nurmi, jollaista vaikutelmaa nykypäivän Englannin kristillisissä maahaudoissakin usein tavoitellaan.

6. Rohanin ihmisten haudat ja hautajaiset

Gondorin ihmisten lisäksi ihmisryhmistä nousevat esiin Rohanin ihmiset ja heidän hautajaistapansa. Hautajaisrituaalien sekä hautaanpanemisten lisäksi *Tarussa sormusten herrasta* on myös vainajien ruumiinkäsittelyn kuvauksia, jotka tulevat esiin juuri rohanilaisten hautaamistoimia tarkasteltaessa.

Erityisen kiinnostava on Rohanin ihmisten tapa suhtautua vihollistensa ruumiisiin taistelun jälkeen. Tapa on sangen raadollinen, mutta toisaalta käytännöllinen, sillä armeijoilla harvoin on aikaa tai halua haudata vihollisiaan: “pinosimme raadot kasaan ja poltimme ne niin kuin tapamme on” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 371).²⁶ Kun teoksen sankarit, Aragorn, Legolas ja Gimli, tulevat poltetun ruumiskasan äärelle, paljastuu kuitenkin, että rohanilaiset jättivät vihollistensa ruumiiden vierelle symbolisen varoituksen, tapetun vihollisen pään: “aukiolla oli poltettu suuri rovio: tuhka oli yhä kuuma ja savusi. Sen vieressä oli suuri röykkiö kypäroita, haarniskoita, haljenneita kilpiä ja katkenneita miekkoja, jousia, keihäitä ja muita sotavarusteita. Sen keskelle oli seipään nenään pistetty suuri hiiden pää” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 376).²⁷ Omansa Rohanin ihmiset sen sijaan hautaavat suuremmalla kunnioituksella kumpuhautaan, varhaisten ihmisten ja hobittien tavoin: “Kauempana oli kumpu lähellä sitä paikkaa missä joki virtasi vuolaana metsän uumenista. Se oli vasta tehty; irtomaata peittivät tuoreet turpeet. Sen ympärille oli pantu viisitoista keihästä pystyyn” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 387).²⁸

Tämän kaltainen kumpuun hautaaminen on tyypillistä rohanilaisille, kuten paljastuu Rohanin kuninkaan Théodenin kuoltua taistelussa. Ensin kuningas kannetaan pois rintamalta kunniasaattueessa ja haudataan vasta myöhemmin. Hänen hevoselleen Lumiharjalle rohanilaiset kuitenkin välittömästi “kaivoivat haudan ja pystyttivät kiven, johon oli kirjoitettu Gondorin ja Markin kielillä” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 720).²⁹ Théodenin kohtaloksi koituneen suuren siivekkään pedon ruumiin he sen sijaan polttavat tapansa mukaan roviolla kuin minkä tahansa vihollisen (ibid).

²⁶ “. . . we piled the carcasses and burned them, as is our custom” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 424).

²⁷ “. . . they found the place of the great burning: the ashes were still hot and smoking. Beside it was a great pile of helmets and mail, cloven shields, and broken swords, bows and darts and other gear of war. Upon the stake in the middle was set a great goblin head . . .” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 430)

²⁸ “Further away, not far from the river, where it came streaming out from the edge of the wood, there was a mound. It was newly raised: the raw earth was covered with fresh-cut turves: about it were planted fifteen spears.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 430)

²⁹ “. . . but for Snowmane they dug a grave and set up a stone upon which was carved in tongues of Gondor and the Mark . . .” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 826)

Myöhemmin kuningas saa ansaitsemansa suurelliset, majesteettiset hautajaiset:

Silloin Gondorin kuningas ja Rohanin kuningas menivät Pyhättöön ja Rath Dínenin hautaholveihin, ja kantoivat kuningas Théodenin kultaisilla paareilla ulos ja astelivat hiljaisuudessa Kaupungin halki. Sitten he laskivat parit suuriin vaunuihin, joiden ympärillä oli Rohanin Ratsastajia ja joiden edellä kannettiin hänen lippuaan, ja Merri, Théodenin aseenkantaja, ajoi vaunuissa ja vartioi kuninkaan aseita. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 831)³⁰

Koko monumentaalinen tapahtumaketju muistuttaa meidän maailmamme kuninkaiden suurellisia rituaaleja, esimerkiksi Henrik V:n 1400-luvun mahtipontista hautajaissaattuetta, jossa ruumista kuljetettiin vaunuissa, joita lukuisat hevoset vetivät (Daniell 188–9). Théodenin hautajaiset ovat massiivinen tapahtuma. Hautajaissaattueen matka Minas Tirithistä, Gondorin maasta kuninkaan kotiin Rohaniin kestää lopulta 15 päivää ja lopullisen hautajaistapahtuman valmistelu vielä kolme päivää lisää:

Kultainen kartano oli koristeltu kauniilla seinävaatteilla ja tulvi valoa ja siellä vietettiin komein juhla sen rakentamisen jälkeen. . . Markin miehet [rohanilaiset] valmistivat Théodenille hautajaiset, ja hänen hänet laskettiin kiviseen taloon, jossa olivat hänen aseensa ja monia hänelle kuuluneita kauniita esineitä, ja hänen päälleen kasattiin korkea kumpu, joka peitettiin vihreillä ruohoturpeilla ja ruoholla ja valkealla ikimuistolla. Hautakentän itäosassa kohosi nyt kahdeksan kumpua. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 832)³¹

Siirtymää elävästä kuninkaasta arvostetuksi edesmenneeksi kuninkaaksi havainnollistetaan myös lauluin ja juhlin. Hautajaisissa Kuninkaan kartanon Ratsastajat ratsastavat valkeilla hevosilla kummun ympäri ja laulavat kuorossa laulua Théodenista Thengelin pojasta. Laulun jälkeen hobitti Merri seisoo haudan äärellä itkien ja huutaen: “Théoden-kuningas! Théoden-kuningas! Hyvästi! Kuin isä olitte te minulle, jonkin aikaa. Hyvästi!” (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 832).³² Hautajaisia seuraavat reaali maailman englantilaista hautajaisten kaavaa noudattaen juhlat, joissa surujuhlasta siirrytään iloisempaan juhlaan, sillä kuolema ei ole vain surullinen tapahtuma:

³⁰ “Then the kings of Gondor and Rohan went to the Hallows and they came to the tombs in Rath Dínen, and they bore away King Théoden upon a golden bier, and passed through the City in silence. Then they laid the bier upon a great wain with Riders of Rohan all about it and his banner borne before; and Merry being Théoden’s esquire rode upon the wain and kept the arms of the king.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 953)

³¹ “The Golden Hall was arrayed with fair hangings and it was filled with light, and there was held the highest feast that it had known since the days of its building. . . . the Men of Mark prepared the funeral of Théoden; and he was laid in a house of stone with his arms and many other fair things that he had possessed, and over him was raised a great mound, covered with green turves of grass and of white evermind. And now there were eight mounds on the east-side of the Barrowfield.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 954)

³² “Théoden King, Théoden King! Farewell! As a father you were to me, for little while. Farewell!” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 955)

Kun hautajaiset olivat ohi ja naisten nyyhkytys vaimennut ja Théoden oli jätetty yksin hautansa, kokoontui kansa Kultaiseen kartanoon suureen juhlaan heittääkseen syrjään surun, sillä Théoden oli elänyt täyteen ikään ja kuollut kunniaassa, joka veti vertoja hänen suurimpien esi-isiensä urotöille. (Tolkien, *Taru sormusten herrasta* 832)³³

Uusi kuningas Éomer kutsuukin tapahtumaa “kuningas Théodenin hautajaisjuhliksi” (833).³⁴ Kuolema ja hautaaminen on siis myös juhla, jossa voidaan olla iloisia kuolleen kunniakkaasta menneisyydestä. Rohanin vanha kuningas siirtyy kuoltuaan edesmenneiden kuninkaiden hautakumpuihin, kun uusi kuningas vuorostaan juhlii hänen elettyä elämäänsä. “Kuningas on kuollut, eläköön kuningas” (*le roi est mort, vive le roi*), kuten Ranskassa lausuttiin ensi kertaa jo 1400-luvulla, Kaarle VII:n kruunajaisissa, hänen isänsä Kaarle VI:n kuoltua (Gasparini ja Gojossa 109). Klassinen siirtymäriitti koskettaa näin kuolleen lisäksi myös hänen perijäänsä: perijä-Éomerista tulee Kuningas Éomer, joka samalla muistaa kunniakasta edeltäjäänsä.

7. Lopuksi

Artikkelini keskeinen huomio on, että Tolkienin fantasian hautaamistavat tuovat fantasiamaailmaa lähemmäksi meidän reaali maailmamme ja ovat tuttuja myös teoksen oletetun lukijan näkökulmasta. Tolkienin tunnetuimpien teosten hautajaisten sekä kuolleiden ruumiiden käsittelyn kuvauksissa näkyvät fantastisten piirteiden rinnalla meidän maailmamme menneiden kansojen perinteet ja yhä nykyään olemassa olevat tavat. Tutut tavat ja uskottavat kulttuurilliset rituaalit tekevät teokset meille lukijoille helpommin omaksuttaviksi ja vieraat fantastiset kulttuurit siten ymmärrettävämmiksi.

Tolkienin teosten haudat voivat olla kumpuja tai kivipaasien merkitsemiä, kuten vanhoilla kansoilla ja yhä nykyisin on tapana. Suora kristillinen symboliikka, esimerkiksi ristien muodossa, loistaa poissaolollaan, mutta haudat merkitään ja yksi niiden keskeisistä merkityksistä on niiden suomissa muistoissa. Niillä on merkityksensä myös jälkipolville, yhteisöille ja yksilöille. Teoksissa Rohanin ihmiset sekä hobitit hautaavat vihollisensa myös ikään kuin pakon sanelemina joukkohautoihin, mutta omien hautaamisessa on läsnä suurempaa symboliikkaa ja arvostusta. Kuninkaiden, johtajien ja arvohenkilöiden haudat ovat erityisen merkityksellisiä. Kuolleista huolehditaan heidän kuolemansa jälkeenkin ja heille annetaan hautoihinsa mukaan aarteita ja aseita tai heidän arvonsa huomioidaan juhlimalla tai kunnioittamalla muutoin hautapaikkoja. Tolkienin teoksissa kuolema on myös siirtymä fyysisestä muodosta johonkin toiseen, aineettomampaan muotoon, jos uskomme tarinoiden sisäisiä viittauksia kuolemanjälkeiseen elämään.

Yhteisöllisyyden merkitys näkyy hautajaisissa yhteislauluna ja kulkueina. Uskontotieteilijät ja teologit ovat meidän arkimaailmassamme huomioineet juuri tällaisia toimia, jollaisia Tolkien vuorostaan kuvaa teostensa

³³ “When the burial was over and the weeping of women was stilled, and Théoden was left at last alone in his barrow, then folk gathered to the Golden Hall for the great feast and put away sorrow; for Théoden had lived to full years and ended in honour no less than the greatest of his sires.” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 955)

³⁴ “The funeral feast of Théoden the King” (Tolkien, *The Lord of the Rings* 955).

omalakisessa fantasiamaailmassa. Rituaali, joka liittyy muutokseen tai siirtymään, ei ole vain yksilön siirtymä elävästä kuolleeksi, vaan myös yhteisön siirtymä johtajansa poismenon jälkeen tilasta A tilaan B.

Suremisen muodollisuudet ja kulttuuriset, symboliset eleet näkyvät myös Tolkienin teosten kuvaamissa hautajaisissa selvästi. Fiktiivisen maailman kuolleiden käsittely osoittaa läheisen yhteyden meidän maailmamme hautaamisiin. Tämä on ehdottomasti yksi Tolkienin fantasian vahvuuksista, sillä hänen mielikuvituksellinen maailmansa ei ole koskaan liian kaukana meidän maailmastamme, ei edes tällaisten tapojen tasolla. Me ymmärrämme hänen kuvaamiaan tapahtumia, koska ne voisivat todellakin olla meidän maailmamme ”myyttisestä menneisyydestä”, kuten Tolkien tahtoi teoksissaan väittää.

Biography: Doctor Jyrki Korpua is a University Lecturer in Literature at the University of Oulu. He has edited and published books and articles for twenty years, including three non-fiction books in Finnish on *The Bible*, *Kalevala*, and J. R. R. Tolkien’s fiction. He has co-edited the anthology *New Perspectives to Dystopian Fiction* (Cambridge Scholars Publishers 2020) with Saija Isomaa and Jouni Teittinen, and is the author of *The Mythopoeic Code of Tolkien: A Christian Platonic Reading of the Legendarium* (McFarland 2021). Korpua was one of the founders of *Fafnir* and served as the journal’s editor-in-chief in 2014–2017.

Lähteet

- Aannestaad, Hanne Louise. “Charisma, Violence and Weapons: The Broken Swords of the Viking.” *Charismatic Objects: From Roman Times to the Middle Ages*, toimittaneet Marianne Vedeler, Ingunn M. Røstad, Elna Siv Kristoffersen, ja Zanette T. Glørstad. Cappelen Damns, 2018, s. 147–168.
- Belam, Martin. “What Was the ‘Wand of Office’ Broken at the Queen’s Funeral.” *The Guardian*, 19 Sep. 2022, www.theguardian.com/uk-news/2022/sep/19/what-is-the-wand-of-office-that-will-be-broken-at-the-queens-funeral. Luettu 7. marraskuuta.2023.
- Bell, Catherine. “Ritual, Change, and Changing Rituals.” *Worship*, vol. 63, 1989, s. 31–41.
- Bell, Catherine. *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford UP, 1997.
- Brownlee, Emma. “Bed Burials in Early Medieval Europe.” *Medieval Archeology*, vol. 66, no. 1, 2022, s. 1–29.
- Carpenter, Humphrey. *Tolkien: Elämäkerta*. Suomentanut Vesa Sisättö, Nemo, 2001.

- Catechism of the Catholic Church*. Libreria Editrice Vaticana, 1993.
www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/p3s2c2a5.htm.
Luettu 14. kesäkuuta 2023.
- Chance, Jane. "Introduction: A 'Mythology for England?'" *Tolkien and the Invention of Myth*, toimittanut Jane Chance, UP of Kentucky, 2004, s. 1–17.
- Curry, Patrick. *Defending Middle-earth: Tolkien, Myth and Modernity*. HarperCollins, 1998.
- Daniell, Christopher. *Death and Burial in Medieval England 1066-1550*. Routledge, 1998.
- Duriez, Colin. "Sub-Creation and Tolkien's Theology of Story." *Scholarship & Fantasy: Proceedings of The Tolkien Phenomenon, May 1992, Turku, Finland*, toimittanut K. J. Battarbee, University of Turku, 1993, s. 133–149.
- Eliade, Mircea. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Harvest, 1957.
- Esty, Jed. *A Shrinking Island: Modernism and Natural Culture in England*. Princeton UP, 2004.
- Engelke, Matthew. "Humanist Ceremonies: The Case of Non-Religious Funerals in England." *The Wiley Blackwell Handbook of Humanism*, toimittaneet Andrew Copson ja A. C. Grayling, John Wiley & Sons, 2015, s. 216–233.
- Flieger, Verlyn. *Interrupted Music: The Making of Tolkien's Mythology*. Kent State UP, 2005.
- Gasparini, Eric ja Eric Gojosso. *Introduction historique au droit et histoire des insitutions*. Gualino éditeur, 2013.
- Grimes, Ronald R. *Rite out of Place: Ritual, Media, and the Arts*. Oxford UP, 2006.
- Honegger, Thomas. "The Rohirrim: 'Anglo-Saxons on Horseback'? An Inquiry into Tolkien's Use of Sources." *Tolkien and the Study of His Sources: Critical Essays*, toimittanut Jason Fisher, McFarland, 2011, s. 116–132.
- Kerry, Paul. *The Ring and the Cross: Christianity and the Writings of J.R.R. Tolkien*. Fairleigh Dickinson UP, 2011.
- Kocher, Paul. "A Mythology for England." *Modern Critical Views: J.R.R. Tolkien*, toimittanut Harold Bloom, Chelsea House, 2000, s. 103–111.
- Korpua, Jyrki. *Alussa oli Sana: Raamattu ja kirjallisuus*. Avain, 2016.

-
- Korpua, Jyrki. *The Mythopoeic Code of Tolkien: A Christian Platonic Reading of the Legendarium*. McFarland, 2021.
- Korpua, Jyrki. "Kristillisplatonismi J.R.R. Tolkienin fantasiassa." *Raamattu ja populaarikulttuuri*, toimittaneet Susanna Asikainen ja Marika Pulkkinen, Suomen Eksegeettinen seura, 2023, s. 406–430.
- Litten, Julian. *The English Way of Death: The Common Funeral Since 1450*. Robert Hale, 2007.
- Lund, Julie. "Fragments of Conversion: Handling Bodies and Objects in Pagan and Christian Scandinavia AD 800–1100." *Archeology in Religious Change*, special issue of *World Archeology*, Vol. 45, No.1, 2013, s. 46–63.
- McNamara, Kevin. "Penance: Sacrament of Reconciliation." *The Furrow*, vol. 36, no.1, Jan. 1985, s. 3–17.
- "Pagan." *Merriam-Webster Dictionary*. www.merriam-webster.com/dictionary/pagan. Luettu 15. kesäkuuta 2023.
- Raz, Sarwar Alam. "Muslim Burials: Takfeen." *Soundvision.com*, www.soundvision.com/article/muslim-burials-takfeen. Luettu 4. lokakuuta 2023.
- Romanoff, Bronna D. "Rituals and the Grieving Process." *Death Studies*, vol. 22, 1998, s. 697–711.
- Rutledge, Fleming. *The Battle for Middle-earth: Tolkien's Divine Design in The Lord of the Rings*. William B. Eerdmans, 2004.
- Ryan, Marie-Laure. *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*. Indiana UP, 1991.
- Shippey, Tom. *The Road to Middle-earth: How J.R.R. Tolkien Created a New Mythology*. Houghton Mifflin, 2003.
- Shippey, Tom. "Tolkien and the Appeal of Pagan: Edda and Kalevala." *Tolkien and the Invention of Myth*, toimittanut Jane Chance, UP of Kentucky, 2004, s. 145–161.
- Shippey, Tom. "Tolkien and the *Beowulf*-Poet". *Roots and Branches: Selected Papers on Tolkien by Tom Shippey*, toimittanut Thomas Honegger, Walking Tree, 2007, s. 1–17.
- Shippey, Tom. "Tolkien and the West Midlands: The Roots of the Romance." *Roots and Branches: Selected Papers on Tolkien by Tom Shippey*, toimittanut Thomas Honegger, Walking Tree, 2007, s. 39–59.
- Smart, Ninian. *World's Religions*. 2. painos, Cambridge UP, 1998.

- Terkamo-Moisio, Anja. "Hautajaisrituaalin merkitys surussa." *Hyvähautajaiset.fi*, 2021, hyvathautajaiset.fi/hautajaiskulttuuri/hautajaisten-merkitys. Luettu 20. maaliskuuta 2022.
- Tolkien, J.R.R. *The Letters of J.R.R. Tolkien*. Toimittaneet Humphrey Carpenter ja Christopher Tolkien, George Allen & Unwin, 1981.
- Tolkien, J.R.R. *Hobitti eli sinne ja takaisin*. Suomentaneet Kersti Juva ja Panu Pekkanen, WSOY, 1990.
- Tolkien, J.R.R. *The Lord of the Rings*. HarperCollins, 1995.
- Tolkien, J.R.R. *The Silmarillion*. HarperCollins, 1999.
- Tolkien, J.R.R. *The Hobbit*. Enhanced Edition, HarperCollins, 2011.
- Tolkien, J.R.R. *Númenorin tuho: Ja muita tarinoita Keski-Maan toiselta ajalta*. Toimittanut Brian Sibley, suomentaneet Jaakko Kankaanpää ja Kersti Juva, WSOY, 2022.
- Tolkien, J.R.R. *Taru sormusten herrasta*. Tarkistettu suomennos, suomentaneet Kersti Juva, Eila Pennanen ja Panu Pekkanen, WSOY, 2023.
- Turner, Victor. "Symbols in African Ritual." *Science*, vol. 179, no. 4078, 1973, s. 1100–1105.